

ПРАВОВА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ У ПРИЗМІ ЮРИДИЧНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Стаття присвячена теоретичному аналізу одному з ключових понять, що досліджується у міждисциплінарній площині філософами, правознавцями, соціологами, психологами і педагогами. Обґрунтовані методологічні засади соціалізації. Здійснено критичне осмислення дефініції у наукових працях українських вчених на засадах юридико-педагогічного підходу. Запропоновано авторське визначення правової соціалізації особистості, що відображає складний характер перебігу процесу соціалізації у протидії з негативними чинниками, підкреслює роль правової освіти й правового виховання, самоосвіти й самовиховання у становленні людини як члена соціуму.

Ключові слова: соціалізація, правова соціалізація особистості, юридична педагогіка, правова освіта, правове виховання.

Загальна постановка проблеми. Діалектика сучасного етапу розвитку українського суспільства у її педагогічній інтерпретації полягає у перетинанні двох взаємопов'язаних тенденцій: індивідуалізації процесів навчання й виховання особистості, запровадження особистісно орієнтованих підходів до освітнього процесу, з одного боку, та винаході й реалізації структурно-функціональної моделі соціалізації людини, в тому числі правової.

Аналіз публікацій. Важливість, складність, багатогранність проблеми правової соціалізації особистості зумовлюють необхідність її дослідження у міждисциплінарній площині. Тож нині це питання є об'єктом уваги філософів, серед яких особливо відзначити дослідження останніх років (Горлецька Х.В., Козенко Ю.О., Краснокутський О.В., Меліхова Ю.А.), теоретиків держави і права (Деменко О.І., Званчук А.В., Макушев П.В., Проць О.Є., Целуйко М.Ф., Швачка В.Ю., Шульга А.М.), кримінологів (Вівчар П.В., Корецький С.М., Мозоль Н.В.), соціологів (Марусяк Т.С., Ташенко А.К., Циба В.Т.), психологів (Кобець О.В., Прохоренко О.О., Сохан І.О., Теслик Н.М.), педагогів (Загрева В.Я., Кашперук С.Г., Косаревська О.В., Сидоренко С.А., Сизоненко І.Г., Хоптяна О.В.).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значну кількість наукових досліджень, події, що відбуваються в українському суспільстві останніх років, внесли суттєві корективи у традиційні погляди на шляхи і способи формування правосвідомості громадян, особливо молодих, виявили значні вади у правовому вихованні школярів і студентства, поставили руба питання щодо пошуку дієвих засобів впливу на правову поведінку значної частини суспільства. Держава руйнується від правового нігілізму, корупції, нехтування нормами закону, масовими порушеннями публічного порядку. Ми стаємо свідками стрімкого розповсюдження того, що у науці прийнято передавати через термін "аномія" (франц. *anomie* – беззаконня). Вона призводить до того, що "свобода волі індивіда (чи індивідів), будучи неунормованою, неупорядкованою, набуває форми сваволі, яка виявляється у зростанні злочинності, самогубств, морально-етичних відхиленнях у поведінці тощо" [1, с. 116]. Подібне негативно впливає не тільки на внутрішній стан держави, а й на репутацію та імідж України у світі, взаємні стосунки з іншими країнами.

У такий спосіб, вперше за всю історію незалежної України питання правової соціалізації особистості стають невід'ємною частиною національної безпеки держави.

По суті це є викликом для науковців, зокрема в галузі юридичної педагогіки, щодо системного підходу до аналізу цього суспільного феномену, винаходу новітніх концепцій щодо даного стрімко змінюваного явища.

Метою статті є представлення новітньої концепції правової соціалізації особистості в контексті юридичної педагогіки.

Досягнення поставленої мети потребує вирішення наступних **завдань**: 1) дослідження методологічних засад соціалізації, що є основою подальшого аналізу видових категорій даного процесу; 2) репрезентація сутності поняття "правова соціалізація особистості" у працях українських вчених; 3) формулювання авторського підходу до визначення правової соціалізації особистості в контексті юридичної педагогіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Складність соціалізації особистості детермінована трихотомією взаємодії між суб'єктами, що представлені системою координат "індивід – група людей – суспільство", яка знаходиться у суперечливому середовищі різноспрямованих чинників. З урахуванням процесів глобалізації суспільства, інтернаціоналізації культур, формування уявлень про загальнолюдські

цінності, можливо, настав час говорити про квадратомічну структуру, в якій до перелічених вище елементів додається й світова спільнота, яка в сучасних умовах потребує необхідності виховання "людини світу", а не тільки громадянина певної держави. Це питання актуалізується у зв'язку із поширенням трудової міграції, запозиченням кращого досвіду інших країн у розбудові демократії, верховенства права тощо.

На підставі аналізу наукових праць вітчизняних і закордонних вчених можна виділити основні методологічні положення, що зумовлюють процеси соціалізації особистості:

- наявність дуалізму біологічного та соціального в людині потребує системного підходу з диференціацією етапів соціалізації особистості, що відбуваються на різних стадіях її біологічного розвитку, вікових змін і т.ін.;

- в основі процесу соціалізації особистості є епістемологічна компонента: без набуття певних знань неможливо стати повноцінним членом суспільства;

- особистість у соціалізації виявляє себе цілісною системою, в якій одночасно відбуваються пізнавально-когнітивні, комунікативні, регулятивні та ін. процеси, що характеризуються комплексною взаємодією;

- єдність і боротьба протилежностей у соціалізації виявляється у постійній протидії адаптації й трансформації, що зумовлює безперервність даного процесу. За умови визнання соціалізації процесом перманентним, слід враховувати, що вона не закінчується із дорослішанням особистості, а протікає впродовж усього її життя, набуває нових вимірів;

- не зважаючи на безпосередній вплив на особистість її найближчого оточення (сім'ї, навчальних і трудових колективів, кола друзів), первинна соціалізація відбувається в контексті історичного, політичного, економічного, правового, ментального компонентів життя нації та держави;

- початок трудової діяльності, постійне знаходження у певному колективі зумовлює необхідність вторинної соціалізації, зокрема професійної;

- особистість виступає в якості суб'єкта, а не об'єкта соціалізації, а значить, їй самій належить зробити вибір ідеалів, соціальних норм і правил, створити власну "Я-концепцію", що в подальшому спрямуватиме її поведінку. Об'єктом у даному випадку є її особистісні якості, такі, як правосвідомість, рівень правової культури, правова поведінка. Це означає, що педагог повинен враховувати, що застосовувані ним засоби, форми і методи є не єдиним можливим зразком. Йому належить конкурувати з асоціальними проявами, впливом неформального молодіжного середовища, в тому числі віртуального, які за відсутності внутрішньої соціально орієнтованої системи переконань особистості, можуть здаватися їй більш прийнятними для наслідування;

- безпосередня соціалізація особистості відбувається через застосування діяльнісно-компетентнісного підходу. Вступаючи у взаємодію з іншими людьми, насамперед з найближчого свого оточення, індивід формує свої уявлення про світ, моделі поведінки, переймає певний досвід, тим самим створюючи певні компетенції, які у подальшому нарощує й реалізує у своїй життєдіяльності;

- багатоаспектність соціалізації детермінує її подальшу наукову диференціацію за видовими кластерами (політична, культурна, трудова, гендерна тощо). Одним з таких видів виступає правова соціалізація особистості.

На думку В.М. Абрамової та В.Ю. Швачки, "методологічною основою дослідження правової соціалізації є те, що вона розглядається як органічна частина загальної соціалізації особи і є специфічним проявом її загальних законів у сфері формування і розвитку соціально активної особи з високим рівнем правової культури та правосвідомості, а отже, потребує поєднання наукових знань соціології і теорії права" [2, с. 9]. Погоджуючись з тим, що правова соціалізація виступає невід'ємним компонентом загальної соціалізації особистості, ми, тим не менш, не можемо розділити погляди авторів щодо того, що при дослідженні даної проблеми необхідно інтегрувати знання лише з соціології і теорії права, адже, якщо йдеться про формування і розвиток людини, то без педагогіки обійтися важко. Крім того, згідно з нашою позицією, обмеження правової соціалізації лише правовою культурою та правосвідомістю є також безпідставним, оскільки це не повною мірою відбиває увесь комплекс елементів, що утворюють повний спектр такого складного явища, як правова соціалізація.

Даючи визначення ключового поняття, ці ж автори пропонують розуміти під ним "процес формування особи з відповідним рівнем правової свідомості, що проявляється у залученні її до системи правових цінностей суспільства, засвоєнні нею даної системи та у зворотній соціально-правовій діяльності особистості, спрямованій на коригування суспільних цінностей" [2, с. 12]. Абсолютно ідентичне тлумачення поняття правової соціалізації наведено і в авторефераті дисертації на здобуття наукового ступеню кандидата юридичних наук Ю. Швачки [3, с. 10]

Позитивною стороною наведеної дефініції є те, що автори демонструють взаємопов'язаний двосторонній вплив соціуму на окрему людину, а людини – на суспільство. Разом з тим, як нам здається, зводити правову соціалізацію лише до формування особи з певним рівнем правової свідомості – значить, зупинитися "на півшляху". Головним результатом правової соціалізації, на нашу думку, виступають такі явища, як правова культура і правова поведінка особистості, що детерміновані правосвідомістю. Крім

усього іншого, не зайвим було б додати атрибутиви, які б характеризували цей процес (наприклад, складний, багатовимірний, тривалий тощо).

Не поділяємо ми повною мірою й точки зору Ю. Швачки щодо функцій правової соціалізації, до яких науковець відносить інформаційну, ціннісну та нормативну [3, с. 10]. Людина може володіти певною інформацією про норми, проте це ще не означає, що вона буде їх дотримуватися. Подібні погляди дещо механізують реалізацію процесу, що в реальності зовсім не так. Тож до перелічених функцій, вважаємо, слід додати освітню й виховну, а також функцію саморегуляції. Лише за таких умов можна говорити про більш-менш повний комплекс функцій.

Набагато ближчим до позицій юридичної педагогіки є погляд на розуміння правової соціалізації академіка В.В. Копейчикова, який спільно зі своїми однодумцями визначав його як "процес входження індивіда в правове середовище, послідовне набуття ним правових знань, його залучення до правових цінностей і культурних надбань суспільства, процеси втілення культурних надбань у правомірній поведінці суб'єкта, його правовій активності, практичному перетворенні правовідносин у напрямку їх прогресивного гуманістичного розвитку" [4, с. 140]. У даному визначенні міститься вказівка на освітню складову процесу правової соціалізації особистості, продемонстрований рух до кінцевого результату, що в ідеалі накладається на мету вказаного процесу. Разом з тим, у наведеній дефініції роль правового виховання залишилася імпліцитно висловленою, не означеною, хоча без нього говорити про правомірну поведінку й правову активність суб'єкта доволі важко.

З іншого боку, звернення до ретроспективи демонструє, що свого часу відомий теоретик права М.І. Козюбра формулював ідею, за якою "у широкому розумінні" поняття правової соціалізації й правового виховання розглядалися як синонімічні, бо являють собою "сукупність правових впливів (як цілеспрямованих, так і в певній мірі стихійних), що формують індивідуальну правову свідомість [5, с. 32]. У наведеному визначенні порівняно із попереднім, навпаки, увага акцентується на правовому вихованні при замовчуванні ролі правової освіти.

Підтримує ідею домінантності виховання, проте через практику, й Х.В. Горецька, яка вважає, що правова соціалізація базується на практиці виховання та практиці правової адаптації. Вона переконана, що правова соціалізація "являє собою цілеспрямовану діяльність, а тому нічим іншим, окрім як практикою, бути не може та й не повинна розглядатися інакше" [6, с. 20]. Подібне трактування взагалі ставить під сумнів епістемологічний, комунікативний, дидактичний компоненти правової соціалізації. Знову ж таки, закономірно виникає питання: якщо ця діяльність є цілеспрямованою, то хто виступає суб'єктом постановки цілей, вибору засобів їх реалізації? В той же час, не зовсім зрозуміло, як у подібну парадигму вписуються деструктивні чинники, вони теж реалізуються через "цілеспрямовану діяльність"? Тоді було б достатнім їх виявити й нейтралізувати, аби процес правової соціалізації відбувався у належному руслі.

Існує і така точка зору, що зміст явища, яке досліджується, охоплює засвоєння особистістю "юридичної мови соціальної спільноти; відповідних способів, методів мислення, властивих правовій культурі; форм раціональності й почуттів; прийнятих нею правових норм, цінностей, традицій, звичаїв, зразків і методів діяльності.." [7, с. 410] Вочевидь, говорячи про юридичну мову, автори вживають своєрідну метафору, оскільки навряд чи йдеться про розуміння юридичної термінології. З позицій педагогічної науки, важливим є те, що сутність правової соціалізації передається через ключове слово "засвоєння". Разом з тим, науковці апіорі наслідують позитивістський підхід, якщо вірують, що "засвоєння" автоматичне призведе до правомірної поведінки особистості. Усе набагато складніше з урахуванням протидії конструктивних і деструктивних чинників, що впливають на цю особистість, особливо у молодіжному віці.

В окремих випадках у наукових працях спостерігається контамінація ключових педагогічних понять. Так, Ю. Борець, розглядаючи проблему прояву правової свідомості в контексті правової соціалізації особистості, висловлює думку про те, що метою правового виховання є залучення людей до знань про державу і право, законність, права та обов'язки громадян і лише наприкінці говорить про формування у них "стійкої орієнтації на правомірну поведінку". [8, с. 55] Така ж позиція спостерігається і у В. Швачки, яка включає правову освіту до правового виховання поряд із правовою пропагандою, агітацією, правовою соціально активною поведінкою, самовихованням, "в тому числі і самоосвітою" [3, с. 14].

У такий спосіб, можна стверджувати, що в працях теоретиків держави і права, філософів права при визначенні сутності поняття правової соціалізації спостерігається такі основні тенденції:

- 1) повне ігнорування педагогічних засад цього процесу;
- 2) зосередження на правовій освіті без вказівки на роль правового виховання;
- 3) відзначення ролі правового виховання без жодної згадки про освіту;
- 4) відсутність диференціації освіти і виховання, включення правової освіти до правового виховання як підрядної складової;
- 5) амбівалентність прояву взаємозв'язків між правовою освітою, правовим вихованням і формуванням правосвідомості.

Неузгодженість наукових позицій теоретиків права із існуючими підходами в галузі педагогіки призводить до внесення дисонансу при вирішенні проблеми, що має суттєве суспільне значення.

У зв'язку з цим потребується коригування розповсюджених сьогодні поглядів на розуміння ключового міждисциплінарного поняття "правова соціалізація особистості". Не розділяючи доволі поширені погляди, які базуються на позитивістському або біхевіористському підходах, ми пропонуємо в якості базової позиції походити з того, що правова соціалізація відбувається при дії на особистість різноспрямованих (конструктивних і деструктивних) впливів. Роль педагогів (а сюди ми включаємо не тільки тих, хто є ними за професійним статусом, а й усіх, хто покликаний здійснювати позитивний вплив на особу) полягає в тому, щоб за допомогою засобів правової освіти і правового виховання виробити у людини таку систему аксіологічних координат, яка б була бажаною для суспільства в цілому, вела б до формування правосвідомості й забезпечувала бажану соціально внормовану поведінку особистості. Таким чином, відбувається інтеграція зовнішніх та внутрішніх факторів, які і зумовлюють у подальшому морально-правовий вибір особистості при реалізації своєї соціальної поведінки. Тож в залежності від цього можна спостерігати правомірну (усвідомлений вибір наслідування норм права), конформну (дотримання норм через побоювання можливого покарання) та девіантну правову поведінку (нехтування правовими нормами, зухвальство, ігнорування вимог суспільства).

Багатомірність процесу правової соціалізації передбачає й диференціацію окремих елементів, до яких зазвичай включають: соціально-правову адаптацію (ознайомлення із нормами і правилами, що домінують у певному суспільстві на певному етапі його розвитку, пристосування до них, прийняття для подальшого наслідування); інтеріоризацію (співвіднесення власної аксіологічної системи із правовими цінностями суспільства, мікросоціуму, формування на цій підставі правосвідомості, правової культури і правової поведінки); екстеріоризацію (впливу окремої особистості на підтримання чи порушення існуючого правопорядку, зміцнення чи послаблення правової системи держави в цілому).

Співставлення зазначених елементів із віковими параметрами особистості дозволяє стверджувати, що період первинної соціально-правової адаптації охоплює дошкільний і шкільний вік; інтеріоризація та часткова екстеріоризація притаманна старшим школярам і студентству; у дорослих людей відбувається одночасне поєднання екстеріоризації та інтеріоризації, яка може трансформуватися в залежності від зовнішніх обставин, юридичних подій і фактів. На наш погляд, було б невірним стверджувати, що існує чітка градація між стадіями становлення й активної діяльності людини та елементами соціалізації, оскільки процес правової соціалізації є потенційно не завершеним, безперервним. В той же час слід мати на увазі й індивідуальні особливості кожного індивіда, які можуть детермінувати або прискорення, або уповільнення процесу, що досліджується.

Таким чином, пропонується в контексті юридичної педагогіки поняття правової соціалізації особистості розуміти як процес формування правосвідомості, в якому в конкурентній боротьбі із негативними соціальними проявами відбувається засвоєння й усвідомлене прийняття особою позитивного соціального досвіду, що передається через правову освіту й правове виховання, самоосвіту й самовиховання, правову пропаганду, моделі правомірної поведінки у близькому оточенні людини, а у подальшому впливає на рівень правової культури і спрямованість правової поведінки особистості через рефлексію та саморефлексію.

Прокоментуємо. Зазвичай при аналізі соціалізації особистості йдеться про позитивний вплив держави і суспільства, створення умов для найкращого засвоєння соціального досвіду, норм і правил співіснування людей, вироблення позитивних ціннісних орієнтацій. Не заперечуючи цього, ми, тим не менш, вважаємо, що було б невірним скидати з рахунків дію певних деструктивних чинників і елементів, що можуть негативно впливати на процес правової соціалізації особистості. Людина у період свого становлення, а потім і реалізації свого особистісного потенціалу знаходиться далеко не в оранжерейних умовах. Це означає, що державі, суспільству приходиться протидіяти деструктивним течіям, застосовуючи цілий арсенал методів, який би дозволяв спрямовувати особистість на усвідомлений, бажаний для соціуму вибір. Тож серед основних елементів, що використовуються державою, суспільством, соціально орієнтованою сім'єю, навчальними і трудовими колективами, виділяємо: правову освіту, правове виховання, правову пропаганду, моделі бажаної правової поведінки. Кожен з наведених елементів має свої цілі, форми, методи, засоби реалізації. Їх вибір зумовлюється рядом чинників: соціально-віковими характеристиками особистості, диференціацією групової та індивідуальної роботи, рівнем педагогічної кваліфікації суб'єктів впливу, педагогічними та екстрапедагогічними умовами і т.ін. Не менш важливими є такі компоненти, як самоосвіта й самовиховання. У світлі новітніх тенденцій педагогічний вплив на особистість має бути спрямований саме на них.

Висновки. Таким чином, інтерпретація поняття "правова соціалізація особистості" має не тільки теоретичне, а й суттєве практичне значення. За браком повної репрезентації педагогічної компоненти в існуючих дефініціях за авторством українських вчених виникла необхідність у створенні авторського визначення, яке було представлено й обґрунтовано у статті.

Використані джерела

1. Костенко О.М. Аномія / О.М. Костенко // Юридична енциклопедія: В 6 Т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: "Укр. енцикл.", 1998. – Т.1: А – Г. – 672 с.
2. Абрамова В.М. Правова соціалізація особистості як об'єкт теоретико-правового дослідження / В.М. Абрамова, В.Ю. Швачка // Юридична наука, 2011. – № 3. – С. 7- 13.
3. Швачка В.Ю. Правова соціалізація особистості в сучасних умовах: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / В.Ю. Швачка; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2008. – 20 с.
4. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. / [А.М. Колодій, В.В. Копейчиков та ін. / За ред. В.В. Копейчикова]. – Стереотипне видання. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 320 с.
5. Козюбра М.І. Правове виховання і соціальна активність населення / Б.М. Бабій, М.І. Козюбра та ін. / За заг. ред. Б. М. Бабія. – К., 1979. – 203 с.
6. Горецька Х.В. До питання гносеології правової соціалізації / Х.В. Горецька // Європейські перспективи, 2013. – № 3. – С. 18- 24
7. Дзьобань О.П. Правове виховання як засіб правової соціалізації: філософсько-правові аспекти / О.П. Дзьобань, Є.М. Мануйлов // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. – 2009. – Вип. 100. – С. 407-416.
8. Борець Ю.В. Особливості прояву правової свідомості у контексті повсякденного буття / Ю.В. Борець // Пробл. заг. та пед. психології: зб. наук. пр. – 2011. – № 13, Ч.3. – С. 55-64.

Торчій О.

LEGAL SOCIALIZATION OF THE PERSON IN THE PRISM OF LEGAL PEDAGOGY

The article is devoted to theoretical analysis of the concept of interdisciplinary "legal socialization of the person". It summarizes methodological bases of socialization. Based on a critical analysis of the definitions of the key concepts the author sets the main disadvantages of such definitions from the standpoint of legal education. The researchers tracked that in the definition of legal socialization that are lawyers, there are a number of inaccuracies and errors in terms of legal education. Some scientists ignore the educational component of the legal process of socialization. Other researchers focus only on legal education and do not pay attention to the process of legal upbringing. A third group of scientists is taking into account only the legal upbringing, ignoring the legal education. The fourth group of scholars considers the legal education not as a separate independent category, but as part of legal upbringing. This situation gives rise to the need to create a new definition that would meet the requirements of legal education. Typically, the analysis of socialization refers to the positive influence of the state and society, creating conditions for better assimilation of social experience, norms and rules of coexistence people develop positive values. Without denying this, we nonetheless believe that it would be wrong to dismiss destructive effect of certain factors and elements that could affect the legal process of socialization. The man at the time of its formation, and then realize their personal potential is not in hothouse conditions. This means that the state and society have to counter destructive tendencies, using an arsenal of techniques that would allow direct person to consciously desired choice for society. So among the main elements used by the state, society, family-oriented social, educational and labor groups, isolated, legal education, legal education, legal advocacy, legal model the desired behavior. Each of these elements has its own objectives, forms, methods, means of implementation. Their choice is caused by a number of factors: social and age characteristics of the individual, group and individual differentiation of work, level of educational qualification of influence, teaching and extra-teaching conditions, etc. Equally important are components such as self-education and self-education. In the light of the latest trends in educational impact on the individual must be directed on them. The author proposes to understand the legal socialization of the person as a process of formation of sense of justice, which in competition with negative social phenomena is the assimilation of positive social experience. Legal socialization of the personality takes place on the basis of legal education and legal upbringing, self-education and self- upbringing, legal advocacy, lawful behavior patterns. They affect the level of legal culture and legal person's behavior through reflection. Thus, the process of the legal socialization of the person should be considered primarily from the standpoint of pedagogy.

Key words: socialization, legal socialization of the person, legal pedagogy, legal education, legal upbringing.

Стаття надійшла до редакції 01.11.2016 р.